

HEGYI ÁDÁM

egyetemi adjunktus
Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Kulturális Örökség és Humán Információtudományi Tanszék
hegyiadamaalex@gmail.com

FRÜHNEUZEITLICHE DISPUTATIONEN:
POLYVALENTE PRODUKTIONSAPPARATE
GELEHRTEN WISSENS

Marion Gindhart–Hanspeter Marti–Robert Seidel (Hg.) unter
Mitarbeit von Karin Marti-Weissenbach
Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2016, 364 lap

A magyar művelődéstörténetben nagy hagyománya van a disputációk kutatásának. Az alábbiakban bemutatandó kötet ahhoz segít hozzá, hogy megérthessük, hogyan értékelik a német történészek a disputációk szerepét a kora újkori művelődésben.

A disputáció az egyetemi kiadványok csoportjába tartozó nyomtatvány, de egyben egy szóbeli vizsgafolyamatot is jelent, mert a középkori egyetemeken alakult ki az a szokás, hogy a diákok viták (disputációk) alkalmával tettek tudásukról tanúbizonyosságot. Egészen a 16. századig ez a szokás egy szóbeli vitát jelentett, amelyben a *praeses*, a *respondens* és az *opponens*ek vettek részt. A disputációnak viszont kialakult egy speciális fajtája is, amelyet az egyetemi tanulmányok végén tartottak, ez volt az úgynevezett *inaugural-disputatio*. A kora újkori egyetemeken ebből a disputáció típusból alakult ki a doktori disszertáció. Mivel ez eredetileg szóbeli műfaj volt, az első nyomtatott disszertációk nem tartalmazták a tudományos eredmények írott változatát. Általában egyleveles nyomtatványok készültek, amelyeken a disszertáció címe, a *praeses*, a *respondens* és a megvitatott téma tézisei voltak felsorolva. A nyomtatott disszertációk fénykora valójában a 17. századdal kezdődött el. A kutatás számára viszont nagy probléma, hogy ezek kis példányszámban készültek, ezért sokszor elkallódtak az évszázadok során.

Az egyetemi kiadványok körébe viszont nemcsak a disputációk tartoznak, hanem minden olyan nyomtatvány, amely az egyetemi élethez kötődően jött létre. Ezeknek csak egy része kapcsolódik a fokozatszerzéshez, a többi az egyetemen folyó oktatáshoz, ünnepekhez, vizsgákhoz kötődik. A teljesség igénye nélkül a következő típusait em-

Beérkezett: 2020.01.15.

Közlésre elfogadva: 2020.05.22.

Copyright GERUNDIUM

líthetjük meg: disszertációk, disputációk, ünnepi beszédek, egyetemi professzor felett tartott halotti prédikációk. Eseményekhez kötődő kiadványok: rektorválasztás, dékánválasztás, hivatalba lépés, váratlan események miatt kiadott nyomtatványok, évfordulós kiadványok, meghívók, és előadásjegyzékek.

Német nyelvterületen a kora újkori disszertációk jelentőségére legelőször Ewald Horn irányította rá a figyelmet, aki 1893-ban közzétett monográfiájában azzal a kérdéssel foglalkozott, kit tekinthetünk a disszertáció szerzőjének. Ezt követően hosszú ideig nem történt lényeges előrelépés a disszertációk feltárását illetően, majd 1979-ben Hans-Joachim Koppitz kezdett el ismét a témával foglalkozni. Vele egyidőben Gertrud Schubart-Fikentscher is kutatni kezdte a kora újkori disszertációkat. Jelenleg alig néhány irodalomtörténész foglalkozik a német nyelvterületen megjelent disputációkkal, holott a 17. századi német nyomtatványok 30%-a az egyetemi kiadványok körébe tartozik.¹

A 2016-ban a Böhlau kiadó gondozásában megjelent kötet a disputációt kettős értelemben használja. A fentebb bemutatott fogalomtörténet alapján egyrészt egy szóbeli aktusnak tartja, amely az egyetemi vizsga részének fogja föl a vitát (disputációt). Másrészt egy nyomtatványként tekint rá, amely az egyetemen fokozatszerzéshez vagy professzori székfoglalóhoz készült nyomtatványt jelent.

Több mint két évtizede létezik egy kicsiny egyetemtörténeti kutatóintézet Svájc magas hegyei között Glarus kanton Engi nevű városkájában. Az *Arbeitsstelle für kulturwissenschaftliche Forschungen* elnevezésű intézet vezetője Hanspeter Marti. A kutatócsoport 2-3 évente rendez egy-egy konferenciát, és eddig 17 kötetet adott ki, amelyek többsége a kora újkori egyetemek történetével foglalkozik. A megjelent könyvek túlnyomórészt tanulmánykötetek, s található köztük genealógia és repertórium is.

Az általunk vizsgált kötet egy 2013-ban Engiben tartott konferencia előadásainak szerkesztett változata. A könyv összeállítói Hanspeter Marti mellett Marion Gindhart és Robert Seidel. A szervezők véleménye szerint a kora újkori disputációk érvényesülésének és alkalmazásának különböző útjai léteztek, ugyanis azok képesek voltak arra, hogy az egyetemen belül és kívül jelentős hálózati kapcsolatokat gerjesszenek. Témafelvetésük alapján ugyanolyan jelentős tényezőknek számítottak egy-egy disszertáció hatásában a családi és mecénási kapcsolatok, a felekezeti hovatartozás, mint a tudományos együttműködések. Egyben arra is felhívták a figyelmet, hogy sok disszertáció azzal lépett ki a kislétszámú egyetemi értelmiség köréből, hogy azok szövegei folyóiratokban jelentek meg, illetve nemzeti nyelvű fordításaik is elkészültek. A kötetben szereplő tanulmányok ezért ennek a többtényezős szervezeti modellnek a kora újkori módjait rekonstruálják. Az egyes szerzők nem az egyetemi kiadványok szűken vett tartalmára fókuszáltak, hanem figyelembe vették a paratextusokban, a kommunikációtörténetben és egyéb kézíratos forrásokban rejlő adatokat és módszertani lehetőségeket.

¹ Hanspeter MARTI „Dissertationen”, in *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte: Typen, Bestände, Forschungsperspektiven*, Hrsg. Ulrich RASCHE, (Wiesbaden, 2011), 293–312.

A könyv első tanulmánya Marian Füssel tollából származik, aki a göttingeni egyetemen tudomány- és egyetemtörténeti kutatásokkal foglalkozik. A szerző nem a nyomtatott disszertációkat vizsgálja, hanem a disputációs aktust mutatja be, mert véleménye szerint ezzel lehet rekonstruálni a doktori értekezések közvetlen hatásmechanizmusát. Elemzése kiterjed az egyetemi disputációk nézőközönségére, a résztvevők viselkedésére. A disputációs folyamat rekonstruálása érdekében korabeli illusztrációkat is bemutat, amelyekből következtet az eljárási rend szakaszaira. Következtetéseinek alátámasztására a „spontán szociológia” által kedvelt forrástípust, a szatírákat is felhasználja. Teszi ezt azért, mert a kora újkorban a tudományos szatírák (Gelehrtsatiren) kedvelt témája volt az egyetemi élet kifigurázása. Ezek a szövegek viszont pontosan azért történeti értékűek, mert a közvélemény értékítélet mutatják be egy-egy egyetemi eseménnyel kapcsolatban.

Ulrich Schlegelmilch ehhez hasonlóan nem a tézisek szövegeire koncentrál, hanem egy kéziratos forrást mutat be, amelyik azt szabályozta, hogy a leideni egyetemen milyen módon történjen a disputációs folyamat. Pieter Pauw orvosprofesszor elnöklete alatt 1603-ban és 1604-ben élettannal és kórtannal foglalkozó két nem nyilvános disputációs aktus részletes rekonstrukcióját egy eddig ismeretlen kézirat segítségével mutatja be, amely a lengyelországi Toruń egyetemi könyvtárából került elő. A kézirat bepillantást enged az orvosi képzés részleteibe, és az is kiderül belőle, hogyan vélekedtek a disputáció eredményéről a résztvevők, mert utólagos bejegyzések is találhatóak benne.

A disputációs folyamat három hivatalos szereplője volt az elnök, a *respondens* és az *opponens*. Michael Philipp ennek a három szereplőnek az egymáshoz való viszonyát vizsgálja az állam szuverenitásával foglalkozó disszertációk esetén. Philipp arra a következtetésre jut, hogy a résztvevők alkotói aránya és a szóbeli előadásmód alapján négy típusát lehet megkülönböztetni a disputációknak: elnöki disputa, respondensi disputa, korlátozott respondensi disputa és csoportdisputa. Tipológiája azért érdekes, mert a szakirodalom szerint a kora újkorban a disszertációk szerzőinek az elnököt kell tekintenünk, nem pedig a respondensét. A szóbeli előadásban viszont ezek szerint ez nem igaz, szerzőnek nem kizárólag az elnöklő személyt kell tekintenünk.

A marburgi matematika- és orvosprofesszor, Johannes Magirus elnökletével 1663-ban megvédett disszertáció 150 tételét elemzi Sabine Schlegelmilch. Tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy ez a disszertáció nemcsak a marburgi egyetem professzori kara előtt lett ismeretes, hanem az szélesebb hatást ért el. A disszertáció nem minden esetben az eredeti formájában jutott el az orvoslással foglalkozók kezébe, de annak bizonyos tézisei másolatok, vagy aprónyomatványok formájában kézzől kézre terjedtek.

1676-ban a brémai gimnáziumban az állatok lelkéről tartottak disputációt. Ez a téma az 1670-es években mind a karteziánus, mind az antikarteziánus filozófusok körében egy igen nagy népszerűségnek örvendő kérdés volt. Reimund B. Sdzuj tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy Johann Eberhard Schweling brémai tanár nem volt egyértelműen karteziánus, a *De anima brutorum* című téziszürete nem is nevezi

meg Descartes-ot, és egyszerre használt karteziánus és nem karteziánus módszereket is munkája megírásához.

A kötet szerkesztőinek elvárásaihoz illeszkedve Bernd Roling nemcsak azt mutatja be, hogy az uppsalai egyetem két karteziánus gondolkodója, Petrus Lagerlöf és Fabian Törner hogyan viszonyultak Descartes filozófiájához, hanem azt is, hogy disszertációik szélesebb hatást is kifejtettek, mert azzal, hogy Atlantisz legendáját Skandinávia térségébe helyezték be, hozzájárultak az észak-európai népek nemzettudatának kifejlődéséhez.

A boszorkányüldözés a kora újkori értelmiség körében egy állandóan visszatérő probléma volt. 1782-ben nagy szenzációt keltett, hogy Svájcban boszorkánysággal vádolták meg Anna Göldit. Tanja van Hoorn ennek kapcsán azt vizsgálja meg, hogyan befolyásolta a közvéleményt két, a 18. század elején készült disszertáció, és ezek tartalma hogyan került át népi kultúrába. 1701-ben Halleban Christian Thomasius foglalkozott a boszorkánysággal, 1703-ban az orvosprofesszor Friedrich Hoffmann. A felvilágosodás századában mindkét szöveg populárisrá vált, az utolsó svájci boszorkányperre is hatással volt.

A tudományos világ a hétköznapi életre nemcsak a boszorkányokkal foglalkozó disszertációkkal hatott. A 18. században Johannes Gessner Zürich egyik legismertebb természettudósa volt. 1752-ben és 1756-ban a zürichi főiskolán egy-egy kördisputa keretében a paleontológia legújabb eredményeivel foglalkoztak. Ennek az eseménynek abban rejlik a különlegessége, hogy Zürichben ekkor csak lelkészképzés folyt, mégis a teológián vitattak meg természettudományi kérdéseket. Urs B. Leu régóta foglalkozik a természettudományok történetével. A kötetben szereplő tanulmánya frappáns összefoglalása Gessner munkásságának.

Robert Seidel Zürichhez képest jóval nagyobb területet átfogó kutatási projekt vezetője, mert a Német-római Birodalom egyetemlein készült retorikai témájú disszertációk összehasonlításával foglalkozik. Jelen tanulmánykötetben egy 1744-ben Jénában készült disszertációt mutat be. Basilius Christian Bernhard Wiedebrug Jénában *Utrum oratores et poetae fiant an nascantur* címmel védte meg értekezését. Seidel ennek példáján keresztül ábrázolja, milyen karrierlehetőségei voltak a 18. században egy egyetemet végzett fiatalembernek.

Végezetül a kötetben Hanspeter Marti két tanulmányát is közli. Az elsőben a bázelei egyetem retorikaprofesszorának, Johann Bernhard Meriannak az 1741-ben megjelent székfoglaló beszédét (*pro cathedra-Disputationen*) elemzi. Ebben azt bizonyítja be, hogy a székfoglaló egyben programterv is volt, amely alapján meg lehet határozni, milyen volt Merian irodalomtudományi programja. Marti második tanulmánya egyben esettanulmány is, mert összefoglalja, hogy 1660 és 1749 között a német nyelvterület egyetemlein hogyan, milyen disszertációk foglalkoztak a *historia litteraria*val. Ez utóbbi munkának az a jelentősége, hogy a legtöbb irodalomtörténeti összefoglaló nem veszi figyelembe a kora újkori egyetemeken megvédett irodalomtörténeti jellegű disszertációkat, most viszont részletesen megtudhatjuk, milyen források állnak még az egyes egyetemeken a kutatók rendelkezésére.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a kötetben szereplő tanulmányok csak egy-egy részletét tudták bemutatni a kora újkori disszertációk tudományos és hétköznapi életben betöltött szerepét, mert a német nyelvterületen nyomtatott disszertációk nagy száma még nem teszi azt lehetővé, hogy átfogó monográfia készüljön a témáról. Ennek ellenére a könyvben szereplő eredmények relevánsak, és így általánosíthatók a disputációkultúráról alkotott elképzeléseink alátámasztására.